Vol. 1, Issue 2

MUSTAQILLIK YILLARIDA NAVOIY VILOYATIDAGI ZIYORATGOHLAR VA MUQADDAS QADAMJOLARNI ASRASH HAMDA TA'MIRLASH JARAYONLARI

Ilmiy rahbar: Kimsanboyeva Shaxnoza Bakriddinovna

Falsafa fanlari bo'yicha (PhD) falsafa doktori, dotsent

Toshkent davlat agrar universiteti kafedrasi dotsenti

Tel: +99899 403-00-73

Xodjiyeva Dildora Umarovna

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

2-bosqich magistranti

E-mail: hadzaevadildora22@gmail.com

Tel: +99897 705-56-40

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston mustaqilligi yillarida Navoiy viloyatidagi ziyoratgohlar, muqaddas qadamjolar, masjidlar, maqbaralar va tarixiy haziralarni muhofaza qilish, ta'mirlash hamda obodonlashtirish jarayonlari tadqiq etilgan. Diniy-me'moriy merosni saqlash sohasidagi davlat siyosatining shakllanishi, restavratsiya ishlarining tashkiliy-huquqiy asoslari va ularning amaliy natijalari tarixiy manbalar hamda ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilingan. Mavlono Orif Deggaroniy majmuasi, Nurota–Chashma me'moriy kompleksi, Vang'ozi Toshmasjidi, Qosim Shayx majmuasi, Mir Sayyid Bahrom va Xo'ja Xusrav maqbaralari, Abdulahadxon hazirasi misolida mustaqillik davrida amalga oshirilgan ta'mirlash, konstruktiv mustahkamlash va hududlarni obodonlashtirish ishlari yoritilgan. Tarixiy obidalarni saqlashda davlat muassasalari, ilmiy tashkilotlar, mahalliy hokimliklar, homiylar va jamoatchilikning ishtiroki ko'rib chiqilgan. Restavratsiya jarayonida tarixiy-me'moriy qiyofani saqlash,

epigrafik merosni muhofaza qilish hamda ziyoratchilar uchun zarur infratuzilmani yaratish bilan bog‘liq masalalar ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Navoiy viloyati, mustaqillik, ziyoratgoh, muqaddas qadamjo, madaniy meros, restavratsiya, konservatsiya, Mavlono Orif Deggaroniy, Qosim Shayx, Mir Sayyid Bahrom, Nurota–Chashma, Toshmasjid, Abdulahadxon hazirasi, me’moriy yodgorlik.

СОХРАНЕНИЕ И РЕСТАВРАЦИЯ МЕСТ ПАЛОМНИЧЕСТВА И СВЯЩЕННЫХ МЕСТ НАВОИЙСКОЙ ОБЛАСТИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация. В статье исследуются процессы охраны, реставрации и благоустройства мест паломничества, священных мест, мечетей, мавзолеев и исторических погребальных комплексов Навоийской области в годы независимости Узбекистана. На основе исторических источников и научной литературы анализируются формирование государственной политики в сфере сохранения религиозно-архитектурного наследия, организационно-правовые основы реставрационных работ и их практические результаты. Рассматриваются восстановительные работы на территории комплекса Мавлоно Арифа Деггарони, архитектурного ансамбля Нурата–Чашма, мечети Тошмасжид, комплекса Касым Шейха, мавзолеев Мир Саида Бахрома и Ходжи Хусрава, а также усыпальницы Абдулахадхана. Особое внимание уделено участию государственных учреждений, научных организаций, местных органов власти и общественности в сохранении исторических памятников. Раскрываются проблемы сохранения архитектурной подлинности, эпиграфического наследия и развития инфраструктуры мест паломничества.

Ключевые слова: Навоийская область, независимость, паломничество, священные места, культурное наследие, реставрация, консервация, Мавлоно Ариф

Деггарони, Касым Шейх, Мир Саид Бахром, Нурата–Чашма, Тошмасжид, мавзолей Абдулахадхана, архитектурные памятники.

PRESERVATION AND RESTORATION OF PILGRIMAGE SITES AND SACRED PLACES IN NAVOI REGION DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Abstract. This article examines the preservation, restoration, and improvement of pilgrimage sites, sacred places, mosques, mausoleums, and historical burial complexes in Navoi Region during Uzbekistan’s independence. Based on historical sources and scholarly literature, the study analyzes the development of state policy for the protection of religious and architectural heritage, the legal and institutional foundations of restoration activities, and their practical outcomes. Particular attention is paid to restoration projects at the Mavlono Orif Deggaroniy complex, the Nurata–Chashma architectural ensemble, Toshmasjid Mosque, the Qosim Shaykh complex, the mausoleums of Mir Sayyid Bahrom and Khoja Khusrav, and the burial enclosure of Abdulahad Khan. The article examines the participation of state institutions, research organizations, local authorities, private sponsors, and local communities in heritage conservation. It also discusses challenges associated with preserving architectural authenticity, protecting historical inscriptions, and improving pilgrimage infrastructure.

Keywords: Navoi Region, independence, pilgrimage sites, sacred places, cultural heritage, restoration, conservation, Mavlono Orif Deggaroniy, Qosim Shaykh, Mir Sayyid Bahrom, Nurata–Chashma, Toshmasjid, Abdulahad Khan, architectural heritage.

Kirish (Introduction)

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin tarixiy-madaniy merosni saqlash va milliy qadriyatlarni tiklash davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Bu jarayon uzoq yillar davomida turli sabablar bilan qarovsiz qolgan diniy-me’moriy yodgorliklar, qadimiy masjidlar, maqbaralar va muqaddas qadamjolarga bo‘lgan

munosabatda ham namoyon bo‘ldi. Tarixiy obidalarni saqlash masalasi ularning jismoniy holatini yaxshilash bilan birga, diniy-ma’naviy merosni o‘rganish, tarixiy xotirani tiklash va me’moriy yodgorliklardan madaniy-ma’rifiy maqsadlarda foydalanish vazifalari bilan bog‘liq holda olib borildi.

Navoiy viloyati hududida Markaziy Osiyo me’morchilik tarixining turli davrlariga mansub diniy inshootlar saqlanib qolgan. Karmana, Nurota, Hazora–Deggaron va Qiziltepa–Vang‘ozi hududlaridagi masjidlar, maqbaralar, xonaqohlar va haziralar nafaqat diniy e’tiqod bilan bog‘liq maskanlar, balki mintaqaning tarixiy taraqqiyotini aks ettiruvchi moddiy madaniyat yodgorliklari hisoblanadi. Ularning ayrimlari o‘rta asrlar me’morchiligining qadimiy namunalariga mansub bo‘lsa, boshqalari Buxoro xonligi va amirligi davridagi diniy-ma’rifiy muhit hamda bunyodkorlik an’analarini ifodalaydi.

XX asr davomida viloyat hududidagi ko‘plab diniy-me’moriy obyektlarning texnik holati yomonlashgan. Bunga tabiiy yemirilish, namlik, sizot suvlari, tuproq sho‘rlanishi, qurilish konstruksiyalarining eskirishi va ayrim inshootlardan ularning tarixiy vazifasiga mos kelmaydigan maqsadlarda foydalanish kabi omillar ta’sir ko‘rsatgan. Me’moriy obyektlar atrofidagi hududlarning tartibsiz holatga kelishi, muhofaza zonalarining yetarli darajada shakllanmaganligi va restavratsiya ishlarining muntazam olib borilmaganligi ham yodgorliklarning saqlanishiga salbiy ta’sir qilgan [1].

Mustaqillikning dastlabki davrida diniy-me’moriy merosni qayta tiklash ko‘proq mahalliy tashabbuslar, homiylik mablag‘lari va zarur saqlash tadbirlari orqali amalga oshirilgan. Keyingi yillarda madaniy meros obyektlarini muhofaza qilishga doir qonunchilikning rivojlanishi, ilmiy-restavratsiya tashkilotlari faoliyatining kengayishi va davlat dasturlarining qabul qilinishi bu jarayonning tashkiliy asoslarini mustahkamladi.

O‘zbekiston Respublikasining 2001-yil 30-avgustdagi «Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida»gi Qonuni tarixiy yodgorliklarni hisobga olish, muhofaza qilish, ta’mirlash va ulardan foydalanish sohasidagi munosabatlarni huquqiy tartibga soldi [2]. Vazirlar Mahkamasining 2002-yil

29-iyuldagi 269-son qarori ushbu yo‘nalishdagi tashkiliy mexanizmlarni yanada rivojlantirishga xizmat qildi [3]. Mazkur hujjatlar Navoiy viloyatidagi diniy-me’moriy obyektlarni ta’mirlash va saqlash ishlarining ham huquqiy asosini tashkil etdi.

Viloyatdagi tarixiy ziyoratgohlarni qayta tiklash jarayoni bir xil ko‘rinishda kechmagan. Ayrim obyektlarda asosiy e’tibor poydevor va devorlarni mustahkamlash, namlikni kamaytirish hamda gumbazlarni saqlashga qaratilgan bo‘lsa, boshqa maskanlarda tarixiy qabristonlarni tartibga keltirish, epigrafik yozuvlarni asrash, ziyoratchilar uchun yo‘laklar va xizmat ko‘rsatish inshootlarini barpo etish muhim vazifaga aylangan. Shu jihatdan Navoiy viloyatida olib borilgan restavratsiya ishlarini tarixiy jarayon sifatida o‘rganish diniy-me’moriy merosni saqlash siyosatining hududiy xususiyatlarini yoritish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili (Literature review)

O‘zbekiston mustaqilligi yillarida tarixiy-me’moriy merosni saqlash, ta’mirlash va qayta tiklash masalalari tarixshunoslik, me’morchilik va madaniy meros tadqiqotlarining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘ldi. Mazkur mavzuga oid adabiyotlarda restavratsiya ishlarining tarixiy bosqichlari, tashkiliy mexanizmlari, texnik muammolari va ayrim yodgorliklarda amalga oshirilgan amaliy tadbirlar yoritilgan.

R.B. Abriyevning «O‘zbekiston mustaqilligi yillarida tarixiy-me’moriy obidalarni ta’mirlash va qayta tiklash jarayonlari» nomli tadqiqotida mamlakatda mustaqillikdan keyin tarixiy yodgorliklarni saqlash sohasida yuz bergan o‘zgarishlar, restavratsiya faoliyatining rivojlanishi va madaniy merosga munosabat masalalari o‘rganilgan [4]. Mazkur asar diniy-me’moriy obyektlarni qayta tiklash jarayonlarini respublika miqyosidagi tarixiy o‘zgarishlar bilan bog‘liq holda baholash imkonini beradi.

O.M. Salimovning «Arxitektura yodgorliklarini ta’mirlash va qayta tiklash uslubiyatlari» asarida tarixiy inshootlarni restavratsiya qilishning ilmiy-uslubiy tamoyillari, ularning me’moriy qiyofasini saqlash va konstruktiv holatini yaxshilash masalalari yoritilgan [5]. Ushbu tadqiqot tarixiy obyektlarni oddiy qurilish-ta’mirlash

ishlaridan farqli ravishda ilmiy yondashuv asosida saqlash zarurligini tushunishda ahamiyatlidir.

Navoiy viloyatidagi tarixiy yodgorliklarni ta’mirlash masalalariga bevosita bag‘ishlangan muhim tadqiqotlardan biri J.F. Savriyevning «Navoiy viloyati tarixiy yodgorliklari ta’mirlanishining asosiy yo‘nalishlari (1991–2020-yillar)» mavzusidagi dissertatsiyasidir. Unda viloyat hududidagi tarixiy-me’moriy obyektlarning mustaqillik yillaridagi saqlanish holati, restavratsiya ishlari va ularning asosiy yo‘nalishlari tarixiy jihatdan tadqiq etilgan [1]. Mazkur ish Karmana, Nurota va boshqa hududlardagi tarixiy obidalarni qayta tiklash jarayonlarini o‘rganishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Karmana hududidagi diniy-me’moriy yodgorliklar tarixini o‘rganishda S. Inoyatov, H. To‘rayev va M. Saidovning «Qosim Shayx Azizon» asari alohida o‘rin tutadi [6]. Mazkur tadqiqotda Qosim Shayx faoliyati, uning nomi bilan bog‘liq tarixiy maskanlar va majmuaning diniy-ma’rifiy ahamiyatiga oid ma’lumotlar mavjud. R. Qodirovning Qosim Shayx yodgorlik majmuasiga bag‘ishlangan asarida esa mazkur obyektning me’moriy xususiyatlari va tarixiy tuzilishi yoritilgan [7].

Mavlono Orif Deggaroniy majmuasining tarixi va ma’naviy ahamiyati Sadriddin Salim Buxoriy hamda Samad Azimovning tadqiqotida o‘rganilgan [8]. A. Qandahorovning Mavlono Orif Deggaroniyga bag‘ishlangan asari ham ushbu tarixiy shaxs faoliyati, uning diniy merosi va ziyoratgoh bilan bog‘liq mahalliy an’analarni yoritishda ahamiyatlidir [9].

Nurota ziyorat maskanlari va ularning tarixiy taraqqiyoti K. Ahmatqulovning «Nurota nurli diyor» asarida, shuningdek, B. Mirzayev va K. Ahmatqulovning «Nurota tarixidan lavhalar» tadqiqotida ko‘rib chiqilgan [10; 11]. Mazkur ishlarda Chashma majmuasi, qadimiy masjidlar va Nurotaning diniy-madaniy merosiga oid ma’lumotlar berilgan.

Navoiy viloyatidagi tarixiy yozuvlar va epigrafik merosni o‘rganishda «O‘zbekiston obidalaridagi bitiklar – Navoiy» nashri muhim ahamiyat kasb etadi [12].

Qabr toshlari, me’moriy yozuvlar va boshqa epigrafik materiallarni saqlash masalalari tarixiy obyektlarning restavratsiyasi bilan bevosita bog‘liq.

Vang‘ozi Toshmasjidi va boshqa diniy-me’moriy obyektlarning tarixiy xususiyatlari M. Yusupovaning tadqiqotida yoritilgan [13]. Mir Sayyid Bahrom maqbarasining me’moriy tuzilishi bo‘yicha V.A. Nilsenning ilmiy ishi esa mazkur obidaning dastlabki me’moriy qiyofasini o‘rganish uchun ahamiyatlidir [14].

Mavjud adabiyotlarda tarixiy obidalarning qurilish tarixi, me’moriy ahamiyati va ayrim restavratsiya ishlari keng yoritilgan. Shu bilan birga, diniy-me’moriy obyektlarni qayta tiklash jarayonida davlat siyosati, mahalliy tashabbuslar, ilmiy-restavratsiya faoliyati va ziyorat infratuzilmasini rivojlantirish o‘rtasidagi aloqadorlikni hududiy misollar orqali tahlil qilish alohida ilmiy ahamiyatga ega.

Tadqiqot materiallari va metodlari (Materials and methods)

Tadqiqotning manbaviy asosini O‘zbekiston Respublikasining madaniy merosni muhofaza qilishga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlari, tarixiy-me’moriy obidalar restavratsiyasiga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar, Navoiy viloyatining mahalliy tarixiga oid asarlar va ayrim ziyoratgohlarda olib borilgan ta’mirlash ishlari yuzasidan e’lon qilingan materiallar tashkil etdi.

Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilishning huquqiy asoslarini tahlil qilishda 2001-yil 30-avgustdagi 269-II-son Qonun, Vazirlar Mahkamasining 2002-yil 29-iyuldagi 269-son qarori hamda ziyorat turizmini rivojlantirishga oid me’yoriy hujjatlarga murojaat qilindi [2; 3; 15]. Restavratsiya jarayonlarining tarixiy xususiyatlarini aniqlashda J.F. Savriyev, R.B. Abriyev va O.M. Salimovning tadqiqotlaridan foydalanildi [1; 4; 5].

Karmana hududidagi Qosim Shayx majmuasi, Mir Sayyid Bahrom maqbarasi va Abdulahadxon hazirasi haqidagi ma’lumotlarni o‘rganishda mahalliy tarixga bag‘ishlangan asarlar hamda me’moriy yodgorliklarning ilmiy tavsiflari tahlil qilindi. Mavlono Orif Deggaroniy, Nurota–Chashma va Toshmasjid majmualari bo‘yicha

mavjud ilmiy adabiyotlardan ularning restavratsiya bosqichlarini tavsiflashda foydalanildi.

Tadqiqotda tarixiylik, xolislik va tizimlilik tamoyillariga asoslangan tarixiy-qiyosiy, davriylashtirish, manbashunoslik tahlili, tavsiflash va umumlashtirish usullari qo‘llanildi.

Davriylashtirish usuli yordamida mustaqillik yillaridagi restavratsiya jarayonlari tashkiliy va huquqiy xususiyatlariga ko‘ra o‘rganildi. Tarixiy-qiyosiy usul asosida viloyatning turli hududlaridagi diniy-me’moriy obyektlarda amalga oshirilgan ta’mirlash ishlarining o‘xshash va farqli jihatlari taqqoslandi. Manbashunoslik tahlili orqali me’moriy yodgorliklar haqidagi ilmiy ma’lumotlar, restavratsiya amaliyotiga oid tadqiqotlar va me’yoriy hujjatlar mazmuni o‘zaro solishtirildi.

Restavratsiya ishlarini baholashda obyektlarning konstruktiv holatini yaxshilash, tarixiy qiyofasini saqlash, epigrafik yozuvlarni muhofaza qilish, atrof hududni obodonlashtirish va ziyoratchilar uchun zarur sharoitlarni yaratish kabi yo‘nalishlar asos qilib olindi.

Tadqiqot natijalari (Results)

Mustaqillikdan keyin Navoiy viloyatidagi diniy-me’moriy obyektlarni saqlash va qayta tiklash ishlari yangi tarixiy sharoitda rivojlandi. Ilgari qarovsiz qolgan yoki texnik jihatdan yaroqsiz holatga kelgan ko‘plab masjidlar, maqbaralar va ziyoratgohlarning qayta ta’mirlanishi diniy-ma’naviy merosga bo‘lgan munosabatning o‘zgarganini ko‘rsatadi.

Viloyatda amalga oshirilgan restavratsiya ishlarini tashkiliy va huquqiy xususiyatlari asosida 1991–2000 hamda 2001-yildan keyingi davrlarga ajratib o‘rganish mumkin. Bunday davriylashtirish restavratsiya faoliyatining barcha obyektlarda bir xil bosqichda kechganini anglatmaydi. Ayrim yodgorliklarda dastlabki ta’mirlash ishlari 1990-yillarda boshlangan bo‘lsa, boshqalarida keng ko‘lamli restavratsiya keyingi davrlarga to‘g‘ri kelgan.

1991–2000-yillarda diniy-me’moriy obyektlarni saqlash ishlari ko‘proq mahalliy imkoniyatlar va zarur amaliy ehtiyojlardan kelib chiqqan. Tarixiy binolarni qulash xavfidan saqlash, namlik va sho‘rlanish ta’sirini kamaytirish, hududlarni tozalash, kirish yo‘llarini tartibga keltirish va ibodat uchun dastlabki sharoitlarni yaratishga e’tibor qaratilgan. Ko‘plab hollarda bunday tadbirlar mukammal ilmiy restavratsiyadan ko‘ra yodgorlikning mavjud holatini saqlab qolishga xizmat qilgan [1; 4].

2001-yildan keyingi bosqichda madaniy merosni muhofaza qilishning huquqiy asoslari mustahkamlandi. 2001-yilgi Qonun va 2002-yilgi hukumat qarori tarixiy yodgorliklarni saqlash, ta’mirlash va ulardan foydalanish bilan bog‘liq tashkiliy munosabatlarni tartibga soldi [2; 3]. Restavratsiya ishlarida ilmiy tadqiqotlar, loyiha hujjatlarini tayyorlash va me’moriy obyektlarning texnik holatini baholash masalalariga kengroq e’tibor berila boshlandi.

Navoiy viloyatidagi ta’mirlash ishlarida davlat tashkilotlari bilan bir qatorda mahalliy hokimliklar, diniy muassasalar, homiylar, ustalar va jamoatchilik vakillari ham ishtirok etgan. Bu hamkorlik tarixiy inshootlarni saqlash bilan birga, ularning atrofidagi hududlarni obodonlashtirish va ziyorat faoliyati uchun zarur sharoitlarni tashkil etishga imkon bergan.

Ta’mirlash jarayonlarida namlik, sizot suvlari, poydevorning cho‘kishi, devorlar va gumbazlarning yorilishi kabi texnik muammolar muhim o‘rin tutgan. Shu sababli restavratsiya ishlarining mazmuni har bir obyektning konstruktiv va tarixiy xususiyatlariga qarab belgilangan. Ayrim inshootlarda poydevorni mustahkamlash ustuvor vazifa bo‘lgan bo‘lsa, boshqalarida tarixiy bezaklarni saqlash, eski yozuvlarni o‘rganish yoki hududni muhofaza qilish asosiy masalaga aylangan [1; 5].

Mavlono Orif Deggaroniy majmuasini qayta tiklash va obodonlashtirish

Karmana tumanining Hazora hududida joylashgan Mavlono Orif Deggaroniy ziyoratgohi mustaqillik yillarida qayta tiklangan muhim diniy-me’moriy maskanlardan

biridir. Mazkur majmua qadimiy Deggaron masjidi, Mavlono Orif Deggaroniy qabri va ular bilan bog‘liq tarixiy obyektlarni birlashtiradi.

Mustaqillik arafasida majmuaning ayrim inshootlari namlik, sho‘rlanish, sizot suvlari va tabiiy yemirilish ta’sirida zarar ko‘rgan. Qadimiy masjid konstruksiyalarining eskirishi, atrof hududning tartibsiz holati va qabr bilan bog‘liq inshootlarning ta’mirtalabligi majmuada muhofaza ishlarini olib borish zaruratini yuzaga keltirgan [1].

1991–1993-yillarda Mavlono Orif Deggaroniy majmuasida dastlabki obodonlashtirish ishlari amalga oshirilgan. Ushbu jarayonda «Hazora» jamoa xo‘jaligi rahbari Rahimjon Ismoilovning tashabbusi muhim o‘rin tutgan. Majmua hududini tartibga keltirish, namlikni kamaytirish, kirish qismini yaxshilash va ziyoratchilar uchun dastlabki sharoitlarni yaratishga e’tibor qaratilgan.

Hududdagi namlik va sho‘rlanish muammosini kamaytirish maqsadida zovur hamda suv chiqarish ariqlari qazilgan. Sharqiy tomondan pishiq g‘ishtli darvoza barpo etilib, kirish yo‘laklari tartibga keltirilgan. Mahalliy ustalar tomonidan yog‘och bezaklar, g‘isht terish va marmar bilan bog‘liq ishlar bajarilgan.

1993-yilda Mavlono Orif Deggaroniy qabri yaqinida namozxona qurilgan. Mazkur bino keyingi davrda muzey vazifasini bajaradigan maskanga aylangan. Ushbu jarayon ziyoratgoh hududida diniy faoliyat bilan bir qatorda tarixiy-ma’rifiy vazifalarning ham shakllanib borganini ko‘rsatadi [1; 8].

1998-yilda majmuada arxeologik tadqiqotlar o‘tkazilishi keyingi restavratsiya ishlari uchun muhim ilmiy asos yaratgan. Tadqiqotlar orqali inshootlarning texnik holatini o‘rganish, ayrim konstruktiv muammolarni aniqlash va loyiha hujjatlarini tayyorlash imkoniyati kengaygan.

Majmuani qayta tiklashning navbatdagi yirik bosqichi 2006-yil 13-iyulda boshlangan. Bu davrda masjid va ziyoratgoh hududida keng ko‘lamli restavratsiya ishlari olib borilgan. Jarayonda viloyat hokimligi, diniy muassasalar, madaniy merosni

muhofaza qilish tashkilotlari, ilmiy muassasalar va homiylarning ishtiroki kuzatilgan [1; 9].

Restavratsiya ishlarida sizot suvlarini kamaytirish va namlikni chiqarish muhim vazifa bo‘lgan. Buning uchun vertikal va gorizontal suv qochirish tizimlari, quduqlar va boshqa texnik inshootlar tashkil etilgan. Majmuaning besh gektardan ortiq hududida obodonlashtirish ishlari olib borilgan.

Masjidning sharqiy, shimoliy va janubiy tomonlariga yog‘och o‘ymakorligi asosida ishlangan eshiklar o‘rnatilgan. Mehrob qismi ta’mirlanib, uning ustiga Qur’oni karimning «Niso» surasi 103-oyati nasx xatida bitilgan. Gumbazlar, ayvonlar, peshtoqlar va yog‘och ustunlarni qayta tiklash ishlari ham amalga oshirilgan.

2007-yilda Mavlono Orif Deggaroniy tavalludining 695 yilligiga bag‘ishlangan ilmiy-nazariy anjuman o‘tkazilishi majmuaning tarixiy va diniy-ma’rifiy merosini kengroq o‘rganishga xizmat qilgan. Shu yili viloyatda mazkur tarixiy shaxs nomi bilan bog‘liq muzey faoliyatini tashkil etish masalasiga ham e’tibor qaratilgan [8; 9].

2016–2017-yillarda majmuada navbatdagi obodonlashtirish ishlari olib borilgan. Hududni ko‘kalamzorlashtirish, sug‘orish tarmoqlarini yaxshilash, ichki yo‘laklarni tartibga keltirish va ziyoratchilar uchun qulay sharoit yaratish choralari ko‘rilgan. 2017-yilda maqbara devorlarining ayrim qismlarida yuzaga kelgan shikastlanishlar sabab qo‘shimcha ta’mirlash ishlari amalga oshirilgan.

Mavlono Orif Deggaroniy majmuasining qayta tiklanish tarixi mahalliy tashabbus va homiylik asosidagi dastlabki ta’mirlash ishlaridan ilmiy tadqiqotlar hamda loyiha hujjatlariga tayangan restavratsiya amaliyotiga o‘tish jarayonini aks ettiradi.

Nurota–Chashma me’moriy majmuasini saqlash va ta’mirlash

Nurota hududidagi Chashma majmuasi tabiiy suv manbai, diniy inshootlar va qadimiy tarixiy obyektlar birlashgan muhim ziyorat markazidir. Majmua tarkibida Chilustun jome’ masjidi, Gumbaz masjidi, boshqa tarixiy ibodat inshootlari, muqaddas chashma va qadimiy qal’a mavjud.

Mustaqillikning dastlabki davrida majmuadagi obyektlarning texnik holati turlicha bo‘lgan. Ayrim masjid va yordamchi inshootlarda namlik, devorlarning yorilishi, konstruktiv eskirish va avvalgi ta’mirlash ishlari bilan bog‘liq muammolar kuzatilgan. Shu sababli Chashma majmuasini qayta tiklash alohida bino bilan cheklanmay, tarixiy-me’moriy ansamblning turli tarkibiy qismlarini qamrab olgan [1; 10].

Dastlabki ta’mirlash ishlarida masjidlarning shikastlangan qismlarini mustahkamlash, mehrob va devorlarni saqlash, ichki makonni tartibga keltirishga e’tibor qaratilgan. Ko‘k gumbaz masjidining qibla tomonidagi mehrob atrofi va chillaxonalarni qayta tiklash, Chilustun jome’ masjidining g‘arbiy devori hamda mehrob qismidagi yorilishlarni bartaraf etish bo‘yicha ishlar bajarilgan.

Chashma majmuasidagi restavratsiya tadbirlarida mahalliy ustalar, diniy arboblar va madaniyat sohasi vakillari ishtirok etgan. G‘ozg‘on hududidagi toshga ishlov berish an’analari ham ayrim bezak va pardoz ishlarida qo‘llanilgan [10; 11].

Nurota tajribasining muhim jihati shundaki, restavratsiya ishlari tabiiy muhit bilan bevosita bog‘liq tarixiy makonda olib borilgan. Chashma suvi, uning atrofidagi tarixiy inshootlar va ziyoratchilar harakati bir-biriga ta’sir ko‘rsatgan. Shu sababli suv tizimlarini tartibga keltirish, tarixiy masjidlarni saqlash va ziyorat hududining umumiy me’moriy qiyofasini muhofaza qilish o‘zaro bog‘liq vazifalar bo‘lgan.

Keyingi bosqichlarda Chashma majmuasini tarixiy ziyorat va madaniy turizm maskani sifatida rivojlantirish masalasi ham muhim ahamiyat kasb etgan. Bu jarayonda qadimiy obyektlarning dastlabki qiyofasini saqlagan holda kirish yo‘llari, yoritish tizimi, dam olish joylari va ziyoratchilar uchun zarur qulayliklarni yaxshilashga e’tibor qaratilgan.

Nurota–Chashma majmuasidagi ta’mirlash ishlari ko‘p qatlamli tarixiy muhitni saqlashning murakkabligini ko‘rsatadi. Bunday maskanlarda faqat me’moriy bino emas,

balki tabiiy manba, tarixiy inshootlar va ular bilan bog‘liq mahalliy diniy an’analarni birgalikda muhofaza qilish zarurati yuzaga kelgan.

Vang‘ozi Toshmasjidini restavratsiya qilish

Qiziltepa tumanining Vang‘ozi qishlog‘ida joylashgan Toshmasjid majmuasi XVI asr diniy-me’moriy merosining muhim namunalaridan biri hisoblanadi. Uning me’moriy tuzilishi, gumbazli konstruksiyasi va badiiy bezaklari Buxoro vohasi me’morchilik an’analari bilan bog‘liq [13].

Mustaqillik yillarida Toshmasjidni ta’mirlashda inshootning konstruktiv mustahkamligi va tarixiy-me’moriy qiyofasini saqlash masalalari muhim o‘rin tutgan. Gumbaz va gumbazchalarda paydo bo‘lgan darzlar, devorlarning ayrim qismlaridagi shikastlanishlar restavratsiya tadbirlarini amalga oshirishni talab qilgan.

Ta’mirlash ishlarida gumbazlardagi darzlarni mustahkamlash, shikastlangan qismlarga maxsus ishlov berish va badiiy-me’moriy unsurlarni saqlashga e’tibor qaratilgan. Ayrim ishlarni bajarish uchun Samarqanddan restavrator ustalar jalb etilgan [1].

Toshmasjidni qayta tiklash jarayonida uning tarixiy qurilish uslubini hisobga olish muhim bo‘lgan. Chunki qadimiy masjidlarda konstruktiv mustahkamlik bilan me’moriy qiyofani saqlash vazifalari bir-biridan ajralmaydi. Inshootning gumbazli tuzilishi, tarixiy g‘isht terish an’analari va bezak qismlariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish restavratsiya ishlarining asosiy talablaridan biri hisoblangan.

Toshmasjid tajribasi Navoiy viloyatida diniy-me’moriy obyektlarni qayta tiklash jarayonida maxsus restavrator ustalarning ishtiroki va ilmiy-me’moriy yondashuv muhim ahamiyat kasb etganini ko‘rsatadi.

Qosim Shayx majmuasining qayta tiklanishi

Karmana hududidagi Qosim Shayx majmuasi Navoiy viloyatining yirik tarixiy-diniy ansambllaridan biridir. Majmua tarkibidagi xonaqoh, masjid, hazira va tarixiy qabriston hududi turli davrlarga oid diniy-me’moriy merosni birlashtiradi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida majmuaning ayrim qismlari ta’mirtalab holatda bo‘lgan. Tarixiy inshootlar atrofida to‘plangan tuproq qatlamlari, namlik, poydevor va devorlarning texnik holati, tarixiy qabristonning tartibsizligi restavratsiya ishlarini murakkablashtirgan [1; 7].

Qosim Shayx majmuasini tiklash jarayonida dastlab masjid va uning atrofidagi hududlarni ibodat hamda ziyorat uchun mos holatga keltirish ishlari bajarilgan. Keyinchalik majmuani ilmiy asosda restavratsiya qilishga e’tibor kuchaygan.

2000–2001-yillarda Qosim Shayx tavalludining 500 yilligi munosabati bilan majmuada keng ko‘lamli ta’mirlash va obodonlashtirish ishlari amalga oshirilgan. Restavratsiya oldidan obyektning texnik holatini o‘rganish, poydevor va devorlar bilan bog‘liq muammolarni aniqlash maqsadida maxsus tadqiqotlar olib borilgan [1; 7].

Ilmiy-restavratsiya ishlarida geofizik tadqiqotlar, tuproq qatlamlarini tekshirish va konstruktiv qismlarning holatini aniqlashga e’tibor qaratilgan. Mazkur izlanishlar majmua uchun tayyorlangan restavratsiya topshirig‘i va loyiha hujjatlari bilan bog‘liq holda olib borilgan [16].

Majmuaning ichki va tashqi me’moriy qiyofasini tiklash jarayonida ganchkorlik, naqqoshlik, koshinkorlik va yozuv san’ati bilan bog‘liq ishlar amalga oshirilgan. Devorlarning ayrim qismlari tarixiy ko‘rinishga mos ravishda ta’mirlanib, bezaklar va me’moriy unsurlar qayta ishlangan. Samarqand hamda Shahrisabzdan kelgan ustalar ayrim badiiy-restavratsiya ishlarida ishtirok etgan [7; 12].

Qosim Shayx majmuasidagi ta’mirlash ishlari faqat me’moriy inshootlarni tiklash bilan chegaralanmagan. Majmua atrofini devor bilan o‘rash, kirish darvozalarini o‘rnatish, ichki yo‘laklarni tartibga keltirish, hovuz va yashil hududlar tashkil etish, ziyoratchilar uchun ehsonxona, tahoratxona hamda boshqa yordamchi inshootlarni barpo etish kabi tadbirlar ham amalga oshirilgan.

Mazkur jarayonda tarixiy-me’moriy merosni saqlash bilan ziyoratgohdan amaliy foydalanish ehtiyojlari birgalikda hisobga olingan. Natijada Qosim Shayx majmuasi

Karmananing diniy-ma’rifiy hayoti va tarixiy xotirasi bilan bog‘liq faol maskan sifatidagi mavqeyini mustahkamlagan.

Mir Sayyid Bahrom maqbarasi va Xo‘ja Xusrav qadamjosining ta’mirlanishi

Karmana hududidagi Mir Sayyid Bahrom maqbarasi o‘rta asrlar me’morchiligining muhim namunalaridan biri bo‘lib, uning tarixiy qimmati me’moriy tuzilishi, g‘isht bezaklari va epigrafik yozuvlari bilan belgilanadi. Mazkur obidaning tarixiy-me’moriy xususiyatlari V.A. Nilsen tadqiqotida yoritilgan [14].

Mustaqillik arafasida maqbaraning ayrim konstruktiv qismlari eskirgan, atrof hududi tartibsiz holatda bo‘lgan. 1990-yillardan boshlab maqbara hududini obodonlashtirish, inshootni saqlash va uning atrofida zarur muhofaza sharoitlarini yaratishga e’tibor qaratilgan [1].

1997-yilda maqbarada navbatdagi ta’mirlash va obodonlashtirish ishlari bajarilgan. Bu davrda poydevor atrofidagi sho‘rlangan tuproq qatlamlarini olib tashlash, yomg‘ir suvlarini chiqarish uchun ariqlar tashkil etish va hududning umumiy holatini yaxshilashga e’tibor qaratilgan.

2001-yilda Karmananing tarixiy yubileyi munosabati bilan amalga oshirilgan ishlar maqbara va unga tutash tarixiy hududlarga e’tiborni kuchaytirgan. 2016-yildan boshlab obidaning konstruktiv holatini yaxshilash va atrofini obodonlashtirish bo‘yicha navbatdagi tadbirlar amalga oshirilgan [1].

Mir Sayyid Bahrom maqbarasini restavratsiya qilishda poydevor va devorlarni mustahkamlash, tarixiy bezaklarni saqlash, mavjud yozuvlarni hujjatlashtirish va inshootning me’moriy mutanosibligini buzmaslik muhim masalalar bo‘lgan. Maqbara peshtoqidagi kufiy yozuvlar tarixiy-epigrafik merosning muhim namunasi hisoblanganligi sababli, ularni saqlash ishlari alohida ilmiy ahamiyat kasb etgan [12; 14].

Karmana hududidagi Xo‘ja Xusrav qadamjosini qayta tiklash jarayoni Mir Sayyid Bahrom maqbarasidagi restavratsiya ishlaridan farqli xususiyatga ega. Xo‘ja Xusrav

nomi bilan bog‘liq tarixiy maskanda ilgari mavjud bo‘lgan maqbara va masjid sovet davrida buzilgan, hududning tarixiy qiyofasi sezilarli darajada o‘zgargan.

Mustaqillik yillarida Xo‘ja Xusrav qadamjosini qayta tiklash ishlari tarixiy joylashuvni aniqlash, mavjud qabr tuzilmasini o‘rganish va yangi ziyorat muhitini shakllantirish bilan bog‘liq holda olib borilgan. Arxeologik kuzatuvlar jarayonida qabrning pishiq g‘ishtli qismlari va ayrim tarixiy ashyolar aniqlangani qayd etiladi [1].

Qadamjo hududini qayta tiklashda kirish yo‘llarini shakllantirish, atrofni obodonlashtirish, me’moriy inshootning umumiy qiyofasini hudud bilan uyg‘unlashtirish va ziyoratchilar uchun sharoit yaratishga e’tibor qaratilgan.

Mir Sayyid Bahrom maqbarasi misolida mavjud qadimiy me’moriy inshootni saqlash va mustahkamlash vazifasi ustuvor bo‘lgan bo‘lsa, Xo‘ja Xusrav qadamjosida tarixiy jihatdan yo‘qolgan me’moriy muhitni mavjud manbalar va arxeologik ma’lumotlarga tayangan holda tiklash masalasi muhim o‘rin tutgan.

Qosim Shayx dahmasi va Abdulahadxon hazirasini muhofaza qilish

Navoiy viloyatidagi tarixiy ziyoratgohlar tarkibida qabristonlar, dahmalar va haziralar alohida o‘rin tutadi. Bunday obyektlarning tarixiy ahamiyati faqat dafn marosimlari bilan bog‘liq bo‘lmay, balki tarixiy shaxslar, diniy arboblar va mahalliy ijtimoiy munosabatlar haqidagi ma’lumotlarni saqlashi bilan ham belgilanadi.

Qosim Shayx majmuasi hududidagi tarixiy qabriston va haziralar Karmananing ko‘p asrlik diniy-ma’naviy merosini aks ettiradi. Mazkur hududda turli davrlarga mansub qabrlar, qabr toshlari va tarixiy yozuvlar mavjud. Ayrim tadqiqotlarda qabristonning 14 gektardan ortiq maydonni egallashi va uning ayrim qismlarida qabrlarning bir necha qatlamda joylashgani qayd etiladi [1].

Mustaqillik yillarida Qosim Shayx dahmasi va tarixiy qabriston hududini tartibga keltirish bo‘yicha ishlar amalga oshirilgan. Bunda kirish darvozalarini tashkil etish, ichki yo‘laklarni yaxshilash, muhofaza devorlarini tiklash va qabr toshlarini saqlashga e’tibor qaratilgan.

Qosim Shayx majmuasidagi tarixiy haziralardan biri Abdulahadxon dafn etilgan maskan bilan bog‘liq. Buxoro amiri Abdulahadxonning Karmana bilan tarixiy aloqalari hamda uning dafn etilishi masalalari S. Inoyatov, H. To‘rayev va O. Hayitovaning tadqiqotida yoritilgan [17].

2001-yildan boshlab Qosim Shayx majmuasida amalga oshirilgan ta’mirlash ishlari doirasida Abdulahadxon hazirasiga ham e’tibor qaratilgan. Dastlab kirish yo‘laklari, hovli sahni, darvoza va boshqa qismlar tartibga keltirilgan. Keyingi restavratsiya ishlarida haziraning tarixiy me’moriy unsurlari, yog‘och qismlari va epigrafik yozuvlarini saqlash masalalari muhim o‘rin tutgan [7; 12].

Tarixiy haziralarni ta’mirlashda qabr toshlari va ulardagi bitiklarning saqlanishi katta ilmiy ahamiyatga ega. Bunday yozuvlarda tarixiy shaxslarning ismlari, nasabi, unvonlari va vafot sanalariga oid ma’lumotlar uchrashi mumkin. Shu sababli restavratsiya jarayonida yozuvlarni o‘rganish va hujjatlashtirish tarixiy manbashunoslik uchun ham muhim vazifadir.

Qosim Shayx dahmasi va Abdulahadxon hazirasi misolida muqaddas maskanlarni muhofaza qilish me’moriy inshootlarni ta’mirlash bilan cheklanmay, tarixiy qabristonlar, qabr toshlari va epigrafik merosni saqlash bilan ham bog‘liq bo‘lgan.

Muhokama (Discussion)

Navoiy viloyatidagi ziyoratgohlar va muqaddas qadamjolarni qayta tiklash jarayonlari mustaqillik yillarida diniy-me’moriy merosni saqlashning turli yo‘nalishlari shakllanganini ko‘rsatadi. Tarixiy obyektlarning qurilish davri, me’moriy tuzilishi, texnik holati va mahalliy ziyorat amaliyotidagi vazifasi restavratsiya ishlari mazmuniga ta’sir qilgan.

Mavlono Orif Deggaroniy majmuasidagi ta’mirlash ishlari dastlab mahalliy tashabbuslar asosida boshlangan bo‘lib, keyinchalik ilmiy tadqiqotlar va loyiha hujjatlari bilan bog‘liq tizimli jarayonga aylangan. 1991–1993-yillardagi obodonlashtirish ishlari, 1998-yildagi arxeologik izlanishlar, 2006-yildan boshlangan yirik restavratsiya va 2016–

2017-yillardagi qo‘shimcha ta’mirlash tadbirlari majmuaning uzoq muddat davomida bosqichma-bosqich tiklanganini ko‘rsatadi.

Nurota–Chashma majmuasida esa restavratsiya ishlari alohida inshoot bilan cheklanmagan. Tabiiy suv manbai, tarixiy masjidlar va qadimiy manzilgohning bir hududda joylashgani muhofaza tadbirlarini kompleks ravishda tashkil etishni talab qilgan. Mazkur tajriba tabiiy va me’moriy merosning o‘zaro bog‘liq holda saqlanishi zarurligini ko‘rsatadi.

Vang‘ozi Toshmasjidida gumbazli konstruksiyalarni mustahkamlash va tarixiy me’moriy qiyofani saqlash masalalari ustuvor bo‘lgan. Qosim Shayx majmuasida esa yirik diniy ansamblni qayta tiklash, tarixiy qabristonni muhofaza qilish, epigrafik yozuvlarni saqlash va ziyoratchilar uchun zarur infratuzilmani yaratish vazifalari birgalikda amalga oshirilgan.

Mir Sayyid Bahrom maqbarasi hamda Xo‘ja Xusrav qadamjosida bajarilgan ishlar o‘rtasida ham muhim farqlar mavjud. Mir Sayyid Bahrom maqbarasida saqlanib qolgan tarixiy inshootning konstruktiv holatini yaxshilash va me’moriy qiyofasini muhofaza qilish asosiy masala bo‘lgan. Xo‘ja Xusrav qadamjosida esa avvalgi tarixiy muhit buzilganligi sababli ziyorat maskanini qayta shakllantirish zarurati yuzaga kelgan.

Restavratsiya ishlarining tarixiy ahamiyatini baholashda obyektlarning tashqi ko‘rinishi yaxshilangani bilan ularning asl me’moriy qiyofasi qay darajada saqlanganini farqlash lozim. Tarixiy inshootlarda yangi materiallardan foydalanish, eski bezaklarni almashtirish yoki yo‘qolgan qismlarni qayta qurish ba’zan asl tarixiy qatlamlarning o‘zgarishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli me’moriy yodgorliklarni ta’mirlashda ilmiy asoslangan loyihalar, dastlabki holatni hujjatlashtirish va tarixiy qurilish texnikasini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Navoiy viloyatidagi diniy-me’moriy obyektlarda namlik va sho‘rlanish bilan bog‘liq muammolar ko‘p uchragan. Ayniqsa, qadimiy g‘ishtli inshootlarning poydevori va devorlariga sizot suvlarining ta’siri ularning texnik holatini murakkablashtirgan.

Mavlono Orif Deggaroniy va Mir Sayyid Bahrom maqbarasi misolida suv chiqarish tizimlari hamda poydevor atrofidagi tuproq qatlamlarini tartibga keltirish ishlariga e’tibor berilgani mazkur muammoning amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Tarixiy qabristonlar va haziralarni saqlash bilan bog‘liq masalalar ham alohida yondashuvni talab qiladi. Qosim Shayx dahmasi va Abdulahadxon hazirasida qabr toshlari, epigrafik yozuvlar va tarixiy dafn joylarini saqlash restavratsiyaning muhim tarkibiy qismi bo‘lgan. Bunday obyektlarda me’moriy bezaklarni ta’mirlash bilan birga tarixiy yozuvlarning ilmiy qimmatini saqlash zarurati mavjud.

Ta’mirlash va obodonlashtirish ishlarida davlat idoralari hamda mahalliy jamoatchilikning birgalikdagi faoliyati muhim o‘rin egallagan. Mahalliy homiylar va ustalarning ishtiroki ayrim ziyoratgohlarni dastlabki davrlarda saqlab qolishga yordam bergan bo‘lsa, keyinchalik ilmiy tashkilotlar va davlat muassasalarining ishtiroki yirik restavratsiya tadbirlarini amalga oshirish imkonini kengaytirgan [1; 4].

Biroq tarixiy obyektlarni qayta tiklash bilan bog‘liq barcha muammolar hal etilgan deb bo‘lmaydi. Ayrim joylarda tarixiy inshootlarning texnik holatini muntazam kuzatish, namlik va sho‘rlanishga qarshi uzoq muddatli muhofaza tadbirlarini olib borish, mavjud yozuvlar hamda bezaklarni hujjatlashtirish zarurati saqlanib qolmoqda.

Ziyoratgohlarning ta’mirlanishi bilan ulardan foydalanish darajasi ham o‘zgargan. Kirish yo‘llari, yoritish tarmoqlari, tahoratxonalar, dam olish joylari va boshqa yordamchi inshootlarning barpo etilishi tarixiy maskanlarning faol ziyorat hududlariga aylanishiga xizmat qilgan. Shu bilan birga, tarixiy obyektlardan foydalanish jarayonida ziyoratchilar oqimi, qo‘shimcha qurilishlar va hududiy obodonlashtirish ishlarining me’moriy merosga ta’sirini hisobga olish zarur.

Mustaqillik yillarida Navoiy viloyatidagi diniy-me’moriy obyektlarni saqlash tajribasi tarixiy merosni muhofaza qilish faqat restavratsiya bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi. Mazkur jarayon tarixiy manbalarni o‘rganish, me’moriy tuzilmani ilmiy

baholash, epigrafik yozuvlarni saqlash, hududni tartibga keltirish va mahalliy jamoalarning merosga bo‘lgan munosabatini mustahkamlash bilan bog‘liq.

Xulosa (Conclusion)

O‘zbekiston mustaqilligi yillarida Navoiy viloyatidagi ziyoratgohlar va muqaddas qadamjolarni saqlash hamda qayta tiklash ishlari tarixiy-madaniy merosga bo‘lgan munosabatning o‘zgarishi bilan bog‘liq holda rivojlandi. Qarovsiz qolgan yoki tabiiy yemirilish ta’sirida zarar ko‘rgan diniy-me’moriy inshootlarni ta’mirlash, tarixiy qiyofasini saqlash va ulardan foydalanish sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan tadbirlar viloyatning turli hududlarida amalga oshirildi.

Restavratsiya faoliyatining dastlabki davrida mahalliy tashabbuslar, homiylik va zarur saqlash tadbirlari muhim o‘rin tutgan. 2001-yildan keyin madaniy meros obyektlarini muhofaza qilishga oid qonunchilikning rivojlanishi hamda ilmiy-restavratsiya faoliyatining kengayishi ta’mirlash ishlarining tashkiliy asoslarini mustahkamladi. Ushbu o‘zgarishlar tarixiy inshootlarning texnik holatini o‘rganish, loyiha hujjatlarini tayyorlash va me’moriy xususiyatlarni hisobga olgan holda restavratsiya qilish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Mavlono Orif Deggaroniy majmuasining qayta tiklanishi mahalliy tashabbusdan boshlangan ta’mirlash ishlari keyinchalik yirik ilmiy-restavratsiya loyihasiga aylanganini ko‘rsatadi. Majmuada namlikni kamaytirish, masjid va maqbarani ta’mirlash, tarixiy hududni obodonlashtirish hamda ziyoratchilar uchun sharoit yaratish ishlari turli bosqichlarda amalga oshirilgan. Bu jarayonda tarixiy-me’moriy merosni saqlash bilan diniy-ma’rifiy faoliyat uchun zarur muhitni shakllantirish birgalikda olib borilgan.

Nurota–Chashma majmuasida tabiiy suv manbai, qadimiy masjidlar va boshqa tarixiy inshootlarning bir hududda joylashishi restavratsiya ishlarining kompleks xususiyatini belgilagan. Majmuadagi ta’mirlash jarayonlari tabiiy va me’moriy merosning o‘zaro aloqadorligini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Vang‘ozi Toshmasjidini qayta tiklashda gumbazli konstruksiyalarni mustahkamlash va tarixiy me’moriy bezaklarni saqlash masalalari ustuvor bo‘lgan. Qosim Shayx majmuasida esa me’moriy ansamblning turli tarkibiy qismlarini ta’mirlash, tarixiy qabristonlarni muhofaza qilish va epigrafik yozuvlarni saqlash bilan bog‘liq vazifalar birgalikda amalga oshirilgan. Ushbu jarayonlar restavratsiya ishlari har bir obyektning tarixiy va konstruktiv xususiyatlariga qarab tashkil etilganini ko‘rsatadi.

Mir Sayyid Bahrom maqbarasi va Xo‘ja Xusrav qadamjosining qayta tiklanishi tarixiy obyektlarni saqlash bilan yo‘qolgan diniy-me’moriy muhitni qayta shakllantirish o‘rtasidagi farqni ochib beradi. Mir Sayyid Bahrom maqbarasida mavjud qadimiy inshootni mustahkamlash va muhofaza qilish asosiy vazifa bo‘lgan bo‘lsa, Xo‘ja Xusrav qadamjosida tarixiy joylashuvni aniqlash hamda ziyorat maskanini qayta tiklash muhim ahamiyat kasb etgan.

Qosim Shayx dahmasi va Abdulahadxon hazirasidagi ta’mirlash ishlari tarixiy qabristonlar hamda epigrafik merosni muhofaza qilishning o‘ziga xos murakkabligini aks ettiradi. Qabr toshlari va ulardagi yozuvlarni saqlash nafaqat me’moriy restavratsiya, balki tarixiy manbashunoslik uchun ham muhimdir. Bunday obyektlar turli davrlardagi diniy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlarga oid ma’lumotlarni saqlab qolgan.

Viloyatdagi restavratsiya tajribasi tarixiy yodgorliklarning uzoq muddat saqlanishi uchun ularning texnik holatini muntazam nazorat qilish, namlik va sho‘rlanishga qarshi muhofaza choralarini davom ettirish hamda ta’mirlash ishlarida ilmiy-uslubiy talablarga amal qilish zarurligini ko‘rsatadi. Ziyoratgohlarning tarixiy qiyofasini saqlagan holda ulardan foydalanish sharoitlarini yaxshilash madaniy merosni muhofaza qilishning muhim amaliy vazifasi bo‘lib qolmoqda.

Mustaqillik yillarida Navoiy viloyatidagi diniy-me’moriy obyektlarning qayta tiklanishi tarixiy xotirani saqlash, me’moriy merosni muhofaza qilish va mahalliy diniy-ma’naviy an’analarni davom ettirish uchun muhim sharoit yaratdi. Ushbu tajriba tarixiy yodgorliklarni saqlashda davlat muassasalari, ilmiy tashkilotlar, mahalliy hokimliklar,

homiylar va jamoatchilikning o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Савриев Ж. Ф. Навоий вилояти тарихий ёдгорликлари таъмирланишининг асосий йўналишлари (1991–2020 йиллар): тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Бухоро, 2022. – 175 б.
2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. «Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida». 2001-yil 30-avgust, 269-II-son. https://lex.uz/docs/-25461
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002-yil 29-iyuldagi 269-son «Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori. https://lex.uz/docs/-285207
4. Абриев Р. Б. Ўзбекистон мустақиллиги йилларида тарихий-меъморий обидаларни таъмирлаш ва қайта тиклаш жараёнлари. – Тошкент: Фан, 2015.
5. Салимов О. М. Архитектура ёдгорликларини таъмирлаш ва қайта тиклаш услубиятлари. – Тошкент, 2012.
6. Иноятов С., Тўраев Ҳ., Саидов М. Қосим Шайх Азизон. – Тошкент: Шарқ, 2000.
7. Қодиров Р. Қосим Шайх ёдгорлик мажмуи. – Тошкент: Vorisprint, 2010.
8. Садриддин Салим Бухорий, Самад Азимов. Ҳазрат Мавлоно Ориф Деггароний. – Бухоро: Бухоро, 2004.
9. Қандаҳаров А. Буюк валий, улуғ аллома, атоқли тарбиячи. Ҳазрат Мавлоно Ориф Деггароний ҳаёти ва фаолияти ҳақида. – Тошкент: Sahhof, 2021.
10. Аҳматқулов К. Нурота нурли диёр. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. – 380 б.
11. Мирзаев Б., Аҳматқулов К. Нурота тарихидан лавҳалар. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1997. – 78 б.

12. Раджабов Ф. ва бошқалар. Ўзбекистон обидаларидаги битиклар – Навоий. – Тошкент: Kolor Pak, 2015.

13. Юсупова М. Ванғози қишлоғи меъморий ёдгорликлари // Санъат. – 2003. – № 3. – Б. 9–13.

14. Нильсен В. А. Мавзолей Мир-Саид Бахрам в Кермине // Материалы по истории и теории архитектуры Узбекистана. – Вып. 1. – Москва, 1950.

15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-fevraldagi PF-6165-son «O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni. https://lex.uz/ru/docs/-5283956

16. Реставрационное задание. «Касым Шейх». – Ташкент, 2001.

17. Иноятов С., Тўраев Ҳ., Ҳайитова О. Амир Абдулаҳадхон даврида Кармана. – Тошкент: Шарқ, 2004.